

Cild: XI

Sayı: 15

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Tarih Dergisi

Evlül/1960 /

İSTANBUL
EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
1960

MATBAH EMİNİ HALİL EFENDİ'YE DÂİR BAZI NOTLAR

M. Münir Aktepe

Halil Efendi, XVIII. asrın ilk yarısında şöhret yapmış Osmanlı devlet adamlarından olup, hayır eserleri ile de dikkatimizi çekmektedir. Bununla beraber, hayatı ve eserleri hakkında, bugüne kadar herhangi toplu bir araştırmaya tesadüf edemedik. Diğer taraftan, Osmanlı devletinin bir çok müellifleri, daha ziyade vezir-i âzam, şeyhülislâm, nakibü'l-eşraf, nişancı ve kapdan-ı derya gibi muayyen bazı zümrelerin veya şâirler, musikişinaslar, hattatlar gibi san'at ehlinin hâl tercemeleri üzerinde durduklarından, meselâ Halil Efendi gibi hâcegândan olan veya buna benzer memuriyetlere mensup bulunan daha bir çok devlet adamlarının hayatları ancak vekayi'nâmelerimizin senelik olayları arasında zikredilmeğe mahkûm kalmıştır. Bu sebeple, Halil Efendi hakkında, vekayi'nâmelerden ele geçirdiğimiz bazı notlar ile vakfiyelerden, çeşme kitabelerinden aldığımız sâir bilgiyi bir araya getirmek ve bilhassa Temmuz 1959 tarihinde, Orta Anadolu'da yaptığımız seyyahat esnasında, Kayseri'de gördüğümüz, Halil Efendi'ye ait üç kitabeyi neşretmek suretile, Osmanlı devlet adamlarından birinin hayatını, bugünkü imkânlarımız nisbetinde tanıtmak isteyoruz.

Halil Efendi aslen Kayseriye'li idi¹. 4 Şaban 1134 (20 Mayıs 1722) tarihli bir hüccet'den, babasının Hacı Ali Efendi olduğunu öğreniyoruz². Vefatında yüz yaşını geçmiş bulunduğu hususuna dikkat edilirse, h.1067 (1656-1657) tarihlerinde dünyaya geldiği

¹ Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi*, İstanbul 1281, I, 154 ve devamı.

² Ankara, Vakıflar Umum Müdürlüğü arşivinde bulunan, Sa. nr. 42. D. nr. 1959 sı. nr. 26 defterde mevcut hüccet sonundaki şahidler kısmı. Bu vesika, Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın vakfiyesi sonunda olup, İzmir'de satın aldığı bir hân hakkındadır.

anlaşılır. Küçüklüğünü doğduğu şehirde yâni Kayseri'de geçirmiş ve burada hâfızlığa çalıştığı için Hâfız Halil diye de şöhret yapmıştı. Onun ne zaman İstanbul'a geldiğini ve Saray hizmetine girdiğini bilemiyoruz; ancak saraya ilk intisabının Baltacılar ocağına olduğu, bilahire Şehid Ali Paşa'nın himayesinde sür'atle terfi ettiği ve hâcegân tarikine duhûl ederek bir müddet sonra da Arpa-emîni tâyini malûmumuzdur³. 1132 (1719 - 1720) tarihinde ise, Matbah-ı âmire emîni olarak vazife görmekte idi. Mehmed Râşid, 21 Ramazan 1132 (27 Temmuz 1720) cumartesi günü, Şehzade Süleyman, Mehmed, Mustafa ve Bayezid'din sünnet düğünlerine, Matbah-ı âmire emîni Halil Efendi'nin, Sûr-emîni olduğunu, vezir-i âzam İbrahim Paşa tarafından kendisine hil'ât giydirildiğini yazmış; daha sonra, doğruluk ve liyakatine mebni bu işe memur olan Halil Efendi'nin, 12 Zilhicce 1132 (15 Ekim 1720) tarihine kadar, eski ve yeni saraylar ile Ok-meydan'nda devam eden merasimler esnasındaki çalışmalarını anlatır⁴.

Halil Efendi, Matbah-emînliği üzerinde bulunduğu hâlde, sâir devlet hizmetlerinde dahi vazife almıştır. Meselâ bu meyanda İstanbul surlarının tâmiri için Bina-emîni nasbedildiğini ve uzun müddet bu işi muvaffakîyetle yaptığını söyleyebiliriz. Onun bu yeni vazifesi esnasında :

a. Saray-ı hümayundaki Yalı-köşkü kapısı ile Demir-kapı arasındaki kuleden Ahır-kapısı'na kadar olan surun iç ve dış tâmiri, 18 Receb 1134 (4 Mayıs 1722) de ;

b. Davud-paşa iskelesine kadar olan kısmın deniz tarafı tamamen ve şehir tarafı kısmen yapılmak üzere, 18 Muharrem 1135 (29 Ekim 1722) de ;

c. Buradan itibaren Narlı-kapı'ya kadar olan mevki, 22 Receb 1135 (28 Nisan 1723) ile 20 Muharrem 1136 (20 Ekim 1723) tarihleri arasında ;

d. Narlı-kapı köşesinden, Yedikule kapısına kadar gelen sahada, 5 Receb 1136 (30 Mart 1724) den 4 Rebiülevvel 1137 (21 Kasım 1724) tarihine kadar geçen zaman içinde tamamlanmıştı⁵.

³ Vâsîf, *Tarih*, İstanbul 1219, I, 28.

⁴ Mehmed Râşid, *Tarih*, İstanbul 1282, II, 214—272; Şeyhi-zâde, *Vekayi'ül fudalâ zeyli*, varak 277a, Üniversite kütüphanesi, nr. 1535.

⁵ Küçük Çelebi-zâde Âsım, *Tarih*, İstanbul 1282, 49, 269 ve devamı.

Halil Efendi'nin Bina-emînliği böylece 1724 senesi sonlarında nihayet bulmuş oluyordu. Diğer taraftan, 1 Receb 1141 (31 Ocak 1729) tarihli iki çeşme kitabesinde, kendisinden «*hâlâ Matbâh-ı âmire emîni elhac Halil Efendi*»⁶ diye bahsedilmesine rağmen, İbrahim Paşa'ya ait Şevval 1141 (Mayıs 1729) tarihli vakfiye sonundaki şahidler kısmında «*Sâbık Matbah-ı âmire emîni*»⁷ denilmesi hususuna dikkat edilirse, Halil Efendi'nin hacca gidip geldiği ve bu iki tarih arasında mezkûr vazifeden ayrılmış olduğu anlaşılır. Onun Zilka'de 1143 (Mayıs 1731) de Hazine muhasebeciliği yaptığını yine bir başka çeşmesinin kitabesinden öğrenmekteyiz⁸. İbrahim Paşa devrinin gözde devlet adamlarından olmakla beraber, ihtilâlden sonra da kendisine vazife verilen Halil Efendi, uzun zaman hâcegânlığın muhtelif kademelerinde çalışmıştır. Vak'a-nüvis Süleyman İzzî Efendi, ondan «*kudemay-ı tarik-ı hâcegândan matbah emaneti ile mâruf*» diye bahsetmektedir ve 9 Ramazan 1159 (25 Eylül 1746) da tekrar Arpa-emîni tâyin olunduğunu yazmaktadır⁹. Burada nazar-ı dikkati çeken en mühim nokta arada 16 senelik bir fasıla bulunması ve bu devrede Halil Efendi'nin herhangi yeni bir vazifesine tesadüf edememiş olmamızdır. Ancak müverrih Vâsıf, Halil Efendi'nin bir ara gözden düştüğünü, neketete uğradığını ve uzun müddet Kayseri'de menfi kalmak suretile hakarete mâruz bırakıldığını kayd ediyor ki bu devrenin, bahis mevzuu karanlık devreye tekabül ettiğini söylemek yerinde olur.

Halil Efendi, menfa hayatından, vezir-i âzam Hasan Paşa ile aralarında mevcut dostluk sayesinde kurtuldu¹⁰ ve Arpa emînliğini müteakip 10 Şevval 1161 (3 Ekim 1748) de Defter emanetine getirildi; bilâhire Ruznamçe-i evvel oldu. 9 Şevval 1165 (20 Ağustos 1752) de ise Cizye muhasebecisi tâyin edildi¹¹. Nihayet evâhir-i Cemaziyü'levvel 1167 (Mart 1754) de vefat etti. *Hadikatü'l-cevâmî*,

⁶ Üsküdar'da, Toygar Hamza mescidi önünde ve Tekke-kapısı Durbâli sokağı nihayetinde bulunan bu çeşme kitabeleri için bak : Cihad Güler, *Üsküdar âbideleri* (tez, 1941), Tarih kütüphanesi, nr. 288 Sahife 45 ve 51 ; İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul çeşmeleri*, İstanbul 1945, II, 326.

⁷ Ankara, Vakıflar Umum Müdürlüğü arşivi, Sa. nr. 43, D. nr. 1959, s. nr.27

⁸ İbrahim Hilmi Tanışık, *aynı eser*, II, 338.

⁹ Süleyman İzzî, *Tarih*, İstanbul 1199, 68 a, 70 a, 140 b.

¹⁰ Vâsıf, *aynı eser*, I, 28.

¹¹ Süleyman İzzî, *Tarih*, 180 b, 283 a.

bu esnada Defter-emîni bulunmakta olduğunu kaydeder. «باغ قدس» ölümüne tarih olup, kabri Üsküdar'da, evinin karşısında bulunan Âşık-Paşa-Tekkesi mescidi mezarlığındadır¹².

Halil Efendi, sözüne sâdık, hakkına râzı, ilim ve irfan sahiblerini himaye eden, evi ve sofrası, gündüz ve gece herkese açık, cömert, hoş sohbet bir devlet adamı olarak şöhret bulmuştu¹³.

Umumî şekilde hâl tercümesini gördüğümüz Halil Efendi, İstanbul'un Üsküdar cihetinde bazı hayır eserleri vücuda getirmiştir ve meselâ Haydar civarında, Âşık-Paşa-Tekkesi mescidinin alt tarafındaki köşede bulunan 1133 tarihli çeşme onundur¹⁴. Tarih beyti ise aynen şöyledir :

*Kalem-den su gibi akdı bu tarih
Halil âbad çeşme âbî zezem
1133*

Gurre-i Receb 1141 (31 Ocak 1729) tarihli diğer bir çeşmesi, Üsküdar'ın Tekke kapısında ve Durbâli sokağının nihayetinde bulunuyor¹⁵. Kitabesi aşağıdadır :

*Bu çeşmei hâlâ Matbah-ı âmire emîni
el hac Halil Efendi ihya eyleyüp
fi-sebilillâh bir masura su vakf
edüp dua niyaz eder. Gurre-i b. 1141*

İstanbul Ağası Hacı Mustafa Ağa'nın babası merhum Hâfız Efendi ruhu için, gurre-i Receb 1141 de yaptırdığı bir başka çeşmede, yine Üsküdar'da, Selâmsız civarında, Toygar Hamza mescidi önündedir¹⁶. O aynı zamanda Toygar Hamza mescidinin minberini dahi yeniden vazetmiş bulunuyordu¹⁷. Halil Efendi, Rumeli Hisarı'nda gayet güzel bir bağ ve meyve bağçesi dahi yetiştirmiş, üç dört senelik emekten sonra hicri 1141 senesinde, padişah Ahmed III. ile veziri Damad İbrahim Paşa'yı ve sâir devlet ricalini buraya dâvet etmişti. Her mevsim bir köşk ve bunun bahçesinde türlü eğlenceler yapmakla vakit geçiren devrin hükümet adam-

¹² Hüseyin Ayvansarayî, *Hadîka*, I, 154 ve devamı, II, 235.

¹³ Vâsîf, *Tarih*, 28.

¹⁴ İbrahim Hilmi Tanışık, *aynı eser*, I, 122.

¹⁵ Cihad Güler, *Üsküdar abideleri*, s. 51.

¹⁶ İbrahim Hilmi Tanışık, *aynı eser*, II, 326, Cihad Güler, *aynı tez*, s. 45

¹⁷ Hüseyin Ayvansarayî, *Hadîka*, II, 235.

ları, bir vakit de Halil Efendi'nin bağının sefasını sürmüşlerdir¹⁸. Onun, Mahmud I.in cülûsundan sonra da, Üsküdar'da, Murad-Reis mescidi yakınında olan Çinili-cami' sokağının köşesinde, Zilka'de 1143 (Mayıs 1731) tarihini taşıyan bir çeşmesi olduğunu görüyoruz¹⁹. Halil Efendi, bu çeşmelerin sularını, Küçük Çamlıca caddesinde, Kamanto-bağı karşısındaki tarla ile Menemenli bağında ve Cemal-Bey bahçesinde çıkan menba'lardan te'min etmiş ve hususî kanallar vasıtasile bahis mevzuu çeşmelerine sevk ettirmişti²⁰.

Halil Efendi, İstanbul'daki faaliyetinden mâda, doğum yeri olan Kayseri de dahi mühim imâr işlerle meşgul olmuştur diyebiliriz. Meselâ Kayseri'nin en eski ve aynı zamanda en büyük câmilerinden biri olan Cami-i kebir veya Uluçami'i 1135 (1722-1723) de tâmir ettirdiğini görüyoruz. Bir çok tarihçilerin ve san'at tarihçilerinin, muhtelif yönlerden üzerinde durdukları ve bilhassa eski devirleri hakkında araştırmalar yaptıkları²¹ mezkûr mâbedin, bu tâmire ait iki kitabesi vardır. Bunlardan birinci kitabe üstde ve küçük ölçüde olup, üzerinde aynen şu ifade mevcuttur.

*İdüb câmi'i tâmir ol.. hayrın ser-efrâzı
Halil Efendi ol Matbah emîni cûd demsâzı
Niyâzî hâtif-i gaybî dedi bâ elf tarihi
Ola makbûl-i dergâh-ı ilâhî sa'y-i mümtâzî²²
sene 1135*

İkinci kitabe ise daha büyük boydadır ve üzerinde şunlar yazılıdır.

*Emîn-i sûr-ı sultanî dahi Matbah-emîni kim
Vücûh-ı hayre bezl-i mâl idi âlemde mu'tâdı
Halil-i cümle-i âlem o zât-ı pâk ü müstesnâ
Sezâdır gülşen-i hayrın denilse serv-i âzâdı*

¹⁸ Küçük Çelebi-zâde Âsım, *Tarih*, 569.

¹⁹ İbrahim Hilmi Tanışık, *aynı eser*, II, 338.

²⁰ Nâzım, *İstanbul Vilâyeti Şehremanetine Evkaftan devrolunan sular*, İstanbul 1341, s. 42.

²¹ Halil Edhem, *Kayseriye şehri*, İstanbul 1334, 17 ve devamı; A. Gabriel, *Kayseri Türk anıtları* (Ahmed Âkif Tütenk tercümesi), Ankara 1954, 38 ve devamı.

²²

نیازی هاتف غیبی دیدی بالف تاریخی
اوله مقبول درکاه الهی سعی ممتازی
۱۱۳۵

*Harab iken tezelzülde bu ma'bed-gâh-ı arş-âsâ
 Bihîn tâmir ile kıldı mücedded köhne bünyâdı
 Yıkılmışdı cidâr u sakf-ı bâlâ-tak-ı zîbâsı
 Yine resm-i kadîm üzre zuhûra geldi inşâdı
 Be-nûr-ı Kâbe-i ulyâ be-izz-i Mescid-i aksa
 Ana göstermeye Mevlâ azâb-ı yevm-i mîâdı
 Yazılsun böyle bir tarih-i nev tâ beyt-i ma'mûre
 Ulucâmi Halil'in Kâbe-âsâ oldu bünyâdı²³
 sene 1135*

Ulu câmi'in, XVIII. âsrın ilk yarısında tâmir edildiğine dâir, Türk kaynaklarında herhangi bir kayda tesadüf edemediğimiz için, mezkûr kitabeler, Halil Efendi ve bu câmi hakkında oldukça ehemmiyeti hâizdir diyebiliriz. Zelzeleden divarları ve çatısı yıkılmış bulunan câmi'in bu tarihte, eski şekli ile yeniden inşâ olduğunu bu kitabelerden öğrenmekteyiz.

Halil Efendi'nin Kayseri'de tesadüf ettiğimiz ikinci eseri de, Külük câmi'i önünde inşâ ettirdiği çeşmedir. Bu çeşmenin, boyu 70 ve eni 90 cm. olan kitabesinde ise şu manzum tarih vardır:

*Sûr-emîni hem Emîn-i matbah ol Hâcî Halil
 Kim sezâdır cümle ehl-i hayre olsa pîşvâ
 Kâtra âbı yoğiken bu çeşmeyi tâmir edüb
 Kayseriye şehrin ihyâ etti hakka bi riyyâ
 Mahv idi nâm-ı Külük ser-safha-i eyyâmdan
 Şimdi nâmın eyledi tashih ol sâhib-atâ
 Tâ kıyâmet hayrile yâd eyleyüb ehl-i beled
 Ol kerîmin zâtı ile fahr ederlerse sezâ
 Fahr-ı âlem hürmetine yevm-i mahşerde âna
 Kâse sunsun sâkı-i kevser Ali-i Mürtezâ
 Teşnegâne hâl-i dille lûle bu tarihi der
 İç Hasan ile Hüseyin-i Kerbelâ aşkına mâ²⁴
 1135*

23

يازلسون بويله بر تاريخ نو تا بيت معموره
 اولو جامع خليلك كعبه آسا اولدى بنيادى
 ۱۱۳۵

24

تشنکانه حال دبله لوله بو تاريخى دير
 ايچ حسن ايله حسين كربلا عشقته ماء
 ۱۱۳۵